

I. Introducere. Istoriografia la Roma. Secolul al IV-lea d.c.

Istoriografia la Roma

Romanii considerau istoriografia, scrierea istoriei sau istoria – cunoaștere, cum o caracteriza Léon Halkin, în opoziție cu istoria – realitate, adică procesul desfășurării fenomenelor istorice, ca literatură, ca un gen literar și nu științific. Astfel Cicero, în aprecierile sale asupra istoriografiei, o apropia de arta oratorică și îi atribuia un stil comparabil cu aceasta, deci „o lucrare prin excelență oratorică”, *opus oratorium maxime* (Cic., *Leg.*, 1,2,5), dar îi recunoștea autonomia, vocația de gen literar independent. Alți autori latini s-au pronunțat identic. Nu numai Pliniu cel Tânăr, ci și dascălul său, Quintilian apropia istoriografia de meșteșugul oratorilor, deși o declara mai degrabă poezie în versuri libere. Istoriografia ar fi „foarte apropiată de poezi și într-un anumit fel poezie în proză”, *proxima poetis et quodam modo carmen solutum* (Quintil., 10,1,31;73;101). Numai Rufus din Perinth, retor grec, estima istoriografia ca „un gen retoric”, *rhetorikón ghénos* (*Rhetores Graeci*, ed. Spengler Hammel, I, p. 399). Desigur se puteau avansa

și alte apropieri între arta istoricilor și cea a sculptorilor, a autorilor de tragedie etc.¹

De fapt, istoriografia ori istoria-cunoaștere s-a dezvoltat la Roma ca al doilea gen important de proză, după oratorie cu dependențele ei, desigur adevărat gen-rege. Dar și istoriografia s-a manifestat ca o varietate deosebit de importantă de proză, cu o expansiune constantă între secolul al II-lea și veacul al VI-lea d.C. În realitate, nu atât ca un gen coerent, uniform constituit, cât ca o federație de specii literare. Desigur au ființat trăsături, mărci comune acestei federații. De altfel aceste specii se regăsesc rar în stare pură. Îndeobște în aceeași operă istorică întâlnim tipare din mai multe specii. Deslușirea lor constituie mai degrabă lucrarea exegeților antici și mai ales moderni.

În fapt, termenul de *historia* desemna la greci, în primul rând, „descoperire”, eventual căutare, explorare, anchetă, chiar cunoaștere. În vreme ce la romani, el indica numai „istorie” sau „povestire”. Totuși, îndeosebi „istorie”, mai cu seamă utilizat la plural, *historiae*. În definitiv, *historia* asuma patru sensuri fundamentale. În primul înțeles, cel mai restrâns, *historia* indica cronica unor evenimente recente, la care, după o definiție propusă de Servius, autorul luase parte sau ar fi putut lua parte (Serv., *En.*, 1,373). Evenimentele erau narate an după an, însă nu într-o ordine cronologică riguroasă. Un al doilea sens cuprindea întreaga istorie panoramică (Gell., 5,18,8 = H. Peter,

---

¹ Vezi Léon Halkin, *Initiation à la critique historique*, Liège, ed. a 5-a, 1982, *passim*; pentru istoriografia ca gen literar și Rufus din Perinth, vezi Dionis M. Pippidi, *Autour de Tibère*, București, 1944, mai ales p. 15; de asemenea Eugen Cizek, „Les Genres de l’historiographie latine”, *Faventia*, 7/2, 1985, pp. 15-83; *id.*, *Histoire et historiens à Rome dans l’antiquité*, Lyon, 1995, pp. 33-36; 212; *id.*, *Istoria în Roma antică. Teoria și poetica genului*, București, 1998, pp. 13-45.

H.R.R., Asellio, fr.2). Adică o a doua specie de istoriografie și anume analele, *annales*, care, după același Servius, încorporează depănarea unor evenimente mai vechi, la care autorul nu luase parte și nu avusese cum lua parte. Narativa se desfășura într-o cronologie în principiu strictă, an de an. Era aproape singura specie, care nu avea precedente sau arhetipuri grecești, inspirându-se din cronicile analistice ale pontifilor romani. Din aceeași istorie panoramică mai făceau parte istoria universală, slab reprezentată la Roma, dar și *res gestae*, în sens restrâns, adică nararea unor evenimente recente, care însă conțineau și o „arhaiologie”, adică o secțiune rezervată anumitor fapte istorice petrecute cu multă vreme înainte de epoca autorilor lor. Din istoria panoramică putea face parte și o altă specie, adică breviariul. Adică epitoma, compendiul, „digest”-ul, cronică rezumativă a trecutului. Făurită de Brutus, cesaricidul, breviariul prescurta inițial o singură scriere istorică mai veche. Nivelul unei asemenea epitome „tehnică” a fost depășit de Velleius Paterculus, la începutul secolului I d.C., care a povestit pe scurt întreaga istorie romană și nu a rezumat doar o singură operă anterioară. În continuare s-au scris atât compendiile unui singur scriitor mai vechi cât și breviarii ale întregii istorii. Un al treilea sens, adoptat de *historia*, încorporează atât întreaga istorie panoramică, însă și monografia, specie hărăzită selectării fie a unui singur eveniment, fie anumitor grupuri de evenimente, adică operând pe alese, *carptim*. Această a treia semnificație, îmbrăcată de *historia*, se regăsește la Cicero (*Brut.*, 286-287 însă și Quint., 10, 1, 101-102; 2, 5, 19; 3, 8, 9; 4, 2, 45; 10, 1; 10, 1, 32). Al patrulea sens al cuvântului *historia*, cel mai larg, includea încă două specii istoriografice, eliminate de unii scriitori din genul istoric. Ne referim la memorii, la memorialistica unui singur autor, dedicată fie întregii vieți, fie numai anumitor fapte petrecute în cursul existenței lui, precum războaiele purtate

de Gaius Iulius Caesar. Totuși și la biografii. Acest înțeles lărgit este atestat de mai mulți scriitori antici (Suet., *Gram.*, 2, 72, 2; Am. Marc., 26,1,1; *H.A., Aur.*, 2,1-2). Încă din secolul I î. C., un istoriograf și tehnician al istoriei-cunoaștere, cum era Asklepiades din Myrlea integra biografia istoriei. În sfârșit, din istoriografie făceau parte și specii mai puțin importante și mai modest reprezentate în literatura latină, ca tabloul cronologic, listă de fapte ale trecutului, și *exitus*, înfățișări ale sfârșitului avut de personaje celebre, practicat în secolul I d.C.²

Am arătat mai sus că existau trăsături comune tuturor acestor specii de istorie-cunoaștere. Ne referim în primul rând la o *vocație instructivă și moralizatoare*, căci istoricii își propuneau în primul rând să inculce cititorilor o viziune educativă și morală asupra istoriei-realitate. Ei trebuiau formați într-un anume spirit. Corelată acestei mărci, se detașa *semnificația patriotică*, romanocentristă și antropocentristă a istoriografiei romane. Am semnalat mai sus, în treacăt, că istoria universală a fost puțin ilustrată la Roma. Istoricii erau preocupați cu prioritate de istoria romanilor, alcătuită astfel ca să glorifice trecutul acestora. Totodată s-au manifestat, ca o a treia marcă a istoriei-cunoaștere, *spiritul partizan*, tendința istoricilor de a-și conexe scrierile de actualitate, de interesele anumitor facțiuni socio-politice. Primii istorici pledau mai ales cauza anumitor familii de frunte ale Romei. În cursul secolelor, s-a format o anumită tradiție, mai ales în mediile sociale senatoriale. Deși în secolul I î.C. a ființat și o istoriografie de sorginte „populară”, legată de facțiunea popularilor, ostili optimaților. Promovarea tradiției senatoriale s-a exprimat

---

² Pentru *historia* ca federație de specii literare și mărcile acestora, vezi Santo Mazzarino, *Il pensiero storico classico*, ed. a 2-a, revăzută și adăugită, 3 tomuri, Bari, 1973, I, pp. 486-488; II, 1, 95; 2, pp. 259; 277; 376; E. Cizek, *Istoria în Roma antică*, 2, pp. 13-26.

îndeosebi în timpul Imperiului, deși cei mai mulți istorici acceptau monarhia *de facto*, instaurată la Roma. Unii dintre ei au fost sincer atașați unor principii. În pofida acestui spirit partizan s-a dezvoltat a patra trăsătură comună istoriografiei. Avem în vedere *verosimilitatea*. Istoricii nu vizau restabilirea adevărului absolut al faptelor înșirate de ei, ci doar onestitate, relatare întrucâtva cinstită, a trecutului. De asemenea, se impune în textele istoriografilor, ca a cincea trăsătură cardinală, o *coloratură limpede literară*, care presupunea adesea utilizarea armelor retoricii și poeziei. Era necesar să fie convins cititorul de justetea ideilor și viziunii asupra faptelor, pe care le foloseau istoricii. Chiar cei ce privilegiau stilul rece, aparent impersonal, datorită manevrării abile a materialului cititorului, îi strecurau acestuia o anumită optică asupra relatării faptelor. Se utiliza tehnica pariului și alibiului. Se paria pe capacitatea materialului de a convinge, fără a avea aerul că o face și, concomitent, autorul își amenaja un alibi, în sensul că părea a se retrage din text prin evitarea intervenției lui directe. Chiar dacă unii istoriografi exprimau explicit, câteodată ostentativ, folosind și amplificarea retorică, părerea personală, judecata proprie asupra faptelor și personajelor înfățișate de ei. O a șasea marcă a istoriei-cunoaștere latine rezidă într-o anumită *autonomie stilistică*. Într-adevăr istoricii au participat rar la disputele esteticostilistice, difuzate intens printre retori, oratori și poeți, între clasicizanți și non-clasicizanți. Ei au privilegiat o scriitură proprie, multă vreme mai degrabă arhaizantă. Totuși uneori s-au raliat clasicismului sau altor curente estetice. Mai cu seamă memorialiștii și biografii au înclinat spre o exprimare mai modernă, congruentă gustului epocii lor. După Principatul lui Augustus, mulți istorici au pendulat între o inspirație liviană, după modelul lui Titus Livius, și una salustiană, conformă exemplului furnizat de Salustiu. În sfârșit,

a șaptea și ultima marcă relevantă a istoriei-cunoaștere a constat în recurgerea fie la *tonul oratoric*, fie, dimpotrivă, la cel *antioratoric*. Anumiți istorici au preferat timbrul înalt, stilul patetic, ostentativ persuasiv, pe când alții au făcut apel la o exprimare austeră, antioratorică. Această tactică a fost dezvoltată de memorialiști, biografi, epitomatori. Cu toții, istoricii s-au străduit să scrie „bine”, convingător.³

Dezvoltarea istoriografiei latine, în cursul secolelor și în paralelă cu expansiunea celei grecești, s-a realizat amplu, bogat, relativ coerent. La sfârșitul secolului III î.C. și la începutul veacului subsecvent, s-a scris mai ales în grecește și în domeniul analisticii. Trebuiau convinși de justetea cauzei romane oamenii lumii elenistice, în condițiile proliferării scrierilor grecești procartagineze din Sicilia. Se adăuga faptul că limba prozei latine era încă stângace, „colțuroasă”. Începe să se scrie istoriografie în latinește pe la mijlocul secolului al II-lea î. C., când apare și prima monografie. Pentru ca în secolul I î.C. expansiunea istoriografiei să se efectueze într-un ritm exponențial. Apar, practic toate speciile de istoriografie, iar Salustiu transformă scriitura arhaizantă, anterior ilustrată de un stil greoi, „zgrunțuros”. În sfârșit, secolul I d.C., marchează practic vârful dezvoltării istoriografiei latine. Este adevărat că acest moment de apogeu este modest reprezentat de ceea ce s-a conservat din istoriografie, întrucât nu s-au păstrat din antichitate decât 10% din textele scrise și 5% din inscripții. Noi nu dispunem decât parțial de operele lui Velleius Paterculus, Valerius Maximus și Curtius Rufus. Însă ele au pregătit magnificele opere ale lui Tacit, scrise la sfârșitul acestui veac ori la începutul celui subsecvent. În repetate rânduri, referindu-ne, prin excelență la valoare, l-am caracterizat pe Tacit ca pe Homerul prozei antice. Printre primii zece mari

---

³ Pentru mărcile istoriei-cunoaștere în general, vezi mai ales E. Cizek, *Istoria în Roma antică*, pp. 37-39.

scriitori ai lumii, dacă nu printre cei dintâi cinci. Secolul al II-lea d.C. este ilustrat și de Suetoniu, ale cărui biografii au alcătuit model pentru alți istorici latini de mai târziu. În același veac, s-au manifestat, ca istorici, Florus, Iustin, Granius Licinianus, Ampelius și alții. În secolul al III-lea d.C., s-au scris relativ multe culegeri de biografii cum ar fi cele alcătuite de Marius Maximus. Din altele nu ni s-au păstrat decât numele autorului sau nici măcar atât. În veacul următor, cel al renașterii constantino-theodosiene, istoriografia va prospera în chip manifest.

Istoriografia în secolul al IV-lea d.C. – Epitoma

Revivificarea literaturii în secolul al IV-lea d.C., cel al așa numitei renașterii constantino-theodosiene, a marcat și dezvoltarea istoriografiei. Toate speciile au fost ilustrate, dar numeroase lucrări istorice nu s-au păstrat. Pe de altă parte, amestecul de tipare, generalizat în această vreme, a caracterizat și expansiunea istoriografiei. A emers și o istoriografie creștină, care a adus o nouă viziune asupra cauzalității fenomenelor istoriei-realitate și un nou umanism. Însă s-a expandat și o istoriografie necreștină, dezvoltată în special în jurul împăratului Iulian (361-363 d.C.) și a memoriei acestui monarh-filosof, decis să reînvioreze păgânismul. S-au impus îndeosebi biografiile și epitomele, „digest”-urile.

Expansiunea biografiei se explică ușor. Căci se scriu aproape numai biografii de împărați. Personalizarea acuzată a puterii monarhice, în condițiile Dominatului totalitar, determină redactarea de biografii ale împăraților. Într-un anumit caz, nu numai că nu s-a conservat textul, însă, cum am semnalat mai sus, nici măcar numele autorului. Această culegere de biografii a fost reconstituită în secolul al

XIX-lea de savantul german Enmann . Ne-am referit așadar la așa numita „Istorie imperială după Enmann, *Die Enmanische Kaisergeschichte*”, prescurtată *EKG*. La sfârșitul secolului al IV-lea d.C., mai degrabă decât la începutul veacului următor, a apărut o culegere de biografii imperiale, începând cu viața lui Hadrian. Avem în vedere faimoasa *Historia Augusta*, atribuită de text mai multor autori, dar, în realitate, zămislită de unul singur, eventual pe etape. Ne aflăm în prezența unui stupefiant fals literar privitor la autor. Prin excelență autorii de biografii urmează cu fidelitate structurile promovate anterior de către Suetoniu.

Ecloziunea epitomei se poate de asemenea explica. Asaltați de numeroase opere literare, cititorii, grăbiți, preferau opere istorice scurte, concentrate. Pe de altă parte, se punea problema „tirajelor”. În condițiile proliferării textelor literare și inexistenței tiparului, scribii, care copiau textele, se concentrau asupra unor opere literare de mici dimensiuni. Scriu epitome autori ca Aurelius Victor, Festus și imitatorul lui Victor, așa numitul Pseudo-Aurelius Victor. Se alcătuiesc și alte lucrări istorice scurte. Însă Eutropius scrie și el o epitomă. Numai cel mai important istoric al secolului, adică Ammianus Marcellinus, preferă alte tipare⁴.

Amestecul de tipare conduce la joncțiunea între epitomă și biografie la Aurelius Victor. În vreme ce Festus combină epitoma cu monografia⁵. Vom constata în alt capitol că Eutropius va utiliza chiar tiparele a trei specii literare distincte.

---

⁴ A se vedea, între alții, Eugen Cizek, *Istoria literaturii latine*, ed. a 2-a, revăzută și adăugită, 2 vol., București, 2003, I, pp. 112-123; 208-234; 363-377; II, pp. 55-68; 187-250.

⁵ Vezi E. Cizek, *Histoire et historiens*, pp. 285- 286; *id.*, *Istoria literaturii*, II, pp.23-24; 337-338; 385.

Cuprins

CUVÂNT ÎNAINTE	5
<i>I. Introducere. Istoriografia la Roma. Secolul al IV-lea d.c.</i>	7
Istoriografia la Roma	7
Istoriografia în secolul al IV-lea d.C. – Epitoma ...	13
<i>II. Viața și opera lui Eutropius</i>	15
Informații despre viața lui Eutropius. Începuturi ...	15
Cariera lui Eutropius după moartea lui Valens	17
Opera lui Eutropius	18
Izvoarele Breviariului	21
Manuscrisele Breviariului	24
Regii Romei	25
Politica internă a Romei din vremea Republicii ...	34
Războaiele Romei republicane	43
Marile personalități romane	51
<i>III. Ideile lui Eutropius</i>	55
Patriotism roman fervent	55
Eutropius om al timpului său	56
Idealul de monarh al lui Eutropius. Ciuilitas	59
Eutropius despre împărații vremii sale	64
Eutropius și creștinismul	69
<i>IV. Continuitatea daco-romană</i>	71
Eutropius despre daci și continuitatea lor	71
Colonizarea romană intensivă	82

Așa numita retragere aureliană	87
Dacia traiană după retragerea aureliană	99
V. <i>Strategia literară a lui Eutropius</i>	103
Programul de lucru adoptat de epitomator	103
Cronica analitică eutropiană	108
Microbiografiile imperiale	109
Biografii ale lui Eutropius	113
VI. <i>Tehnica de compoziție</i>	141
Combinarea tiparelor	141
Opoziția dintre eidologic și cronologic	143
Al treilea tipar uzitat de Eutropius	154
Cum a utilizat Eutropius tabloul tiparului cronologic	158
VII. <i>Scriitura și receptarea</i>	161
Simplitatea scriiturii. Clasicismul	161
Devieri de la clasicism	164
Receptarea lui Eutropius	166
VIII. <i>Concluzii generale</i>	169
Bibliografie selectivă	177